

ZRINYI A XVII. SZÁZAD VILÁGÁBAN.

(Második, bef. közlemény.)

Az *Adriai tenger Syrenájának* fenséges *Peroratiója* mindenki számára hirdeti, minek tekintette Zrinyi eposzát: élete művének. Eposzában választ ad az emberi erő, szerencse, végzet furcsa kavargására, nemzetének szomorú sorsára. Már itt kikitör belőle a panasz, felvillannak reformeszméi. Tisztán emelkedik ki belőle örökkévalóságba beállított életprogrammja. Vegyük sorra azokat a gondolatokat, melyek művének alapja és tartó oszlopai.

A züllött és civódó magyarokra rábocsájtja Isten büntető ostorul a törököt: egyelőre csak harmad-negyediziglen, de ha idejében meg nem térnek, akkor örökké teszi átkát. Szulimán szultán már meg is indult Isten parancsából a magyarok ellen. A jámbor szigetvári Zrinyi Miklós feszület előtt könyörög az Úrhoz: vegye immár magához lelkét és mutassa meg, ki az igaz Isten. A feszületről szózat hangzik: a hős kérése teljesül, sőt abban a különös kegyelemben részesül, hogy martírrá lesz, és keze által esik el Szulimán szultán. Isten nem fogja engedni, hogy a Zrinyi nemzetségnek magva szakadjon:

De az te fiad György támasztja nemzedet,
Felserkenti fénnel tündöklő nevedet,
Mint Phoenix hamuból költi nemzetségét,
Úgy okossággal az megtartja híredet.

Zrinyi engedelmeskedve elküldi magától fiát a végső küzdelem előtt. Intelmei közben halljuk azt a horatiusi idézetet, mellyel a pápa fogadta Zrinyit, a költőt:

Ne légy, mint elfajzott galamb kemény sasul,
Karddal te keressed híredet pogánytúl,
Mondhassák igazán fajzottál Zrinitül.

A költő ezután crescendóban éneкли „Jézus megszentelt hadnagyá-nak” hősi küzdelmét, párviadalát a szultánnal, mennybevitelét, végül égi parancsra véget tesz szavának.

Marino eposza, a *Gerusalemme distrutta*, egy soha el nem készült eposznak az égben lejátszódó egyetlen éneke, melyet a költő tervezett művében a VII. éneknek szánt. Isten el

akarja pusztítani Izrael népét, mert fiát megölték és förtelmes bűnökbe merültek: büntetésül a pogány rómaiakat küldi rájuk. Dávid király, akinek nemzetségéből született a Megváltó, elszomorodik népe pusztulásán. Máriához fordul segítségért, mire az istenanya kérlelni kezdi fiát. A Megváltó haragja nehezen enyhül: hiszen hazája neki is drága, kész lenne újból meghalni érte, csak hogy megmentse, de Izrael népe annyira romlott, hogy ha most meg is menekül, előbb-utóbb rázuhan a végzetes kard. Végül mégis csatlakozik kérésükhöz. Isten teljesíti fia kívánságát: éljen hát a méltatlan nemzet és álljon meg az ostor fölöttük! Visszaparancsolja az alvilági lelkeket, akik színleg pártolják a szorongatott Jeruzsálemet, hogy mennél több lelket szerezzenek a pokolnak.¹

Elgondolhatjuk, milyen lélekkel olvasta Zrinyi ezt az eposztöredéket, amikor közismertek voltak a párhuzamok a magyar nemzet és a szétszórt Izrael története között, és köztudatban élt, hogy Isten büntetése hazánkon a török ostor, s csak egy menekülés van, ha megtér a nemzet.² Ugyanekkor Zrinyi is olvassa a kor hangulatát kifejező ébresztő rőpiratókat, hogy elérkezett az alkalom a török iga lerázására.³

Zrinyi mély megrendülésének következménye, hogy a *Szigeti veszedelem* meg Mariano eposzának alapgondolata és fölépítése, a részletegyezésekről egyelőre nem szólva, szinte pontról-pontra azonos. Isten haragjának oka mindkét eposzban a nemzet árulása és romlottsága, Isten ostora mindkettőben egy pogány nép (római, török), mindkettőnek tárgya Isten kiengesztelése. A *Gerusalemme distruttá*ban Isten csak felfüggeszti ostorát, mely később sujtott volna le véglegesen, Zrinyinél Isten csak egy meghatározott időre teszi végzetes úrrá a törököt, de ha a magyarok nem térnek meg, örökkössé változtatja átkát. Marino eposzában a megbocsátás eszközlője egy és ugyanazon nemzetség őse és utolsó sarja: Dávid király és (Mária közvetítésével) a Megváltó. A *Szigeti veszedelemben* a

¹ Egy másik XVII. századi eposznak, Chiabrera *Amedeidejének* is ez az alapgondolata. Isten el akarja pusztítani rhodusiakat bűneikért. Keresztelő Szt. János könyörgésére azonban megenyhül haragja és Nagy Amedeo szavojai herceget a töröktől szorongatott város segítségére küldi. Ez a motívum egy elterjedt középkori példából került át a XVII. század epikus költészetébe. Négyesy László helyes nyomon járt, amikor ezt a középkori legendát kapcsolatba hozta a *Szigeti veszedelem* alapeszméjével (*Gróf Zrinyi Miklós művei*. I. kötet, bev. 57–58. l.) — de ez a motívum Marinón keresztül, nem pedig Janus Pannonius egy elegiája útján jutott el Zrinyihez. Lehet, hogy Zrinyi olvasta Chiabrera eposzát is. Érdekes, hogy amint Amedeo párviadalban elejti az ostromló török sereg vezérét, Ottomán szultánt, épen úgy öli meg a szigeti hős Szulimán szultánt.

² L. Thúry József: *A Zrinyiász*. IK. 1894. 141–149., 257. l. — Széchy i. m. I. köt. 159. l.

³ Suegliarino che mostra alla christianità essere giunta l'ora opportuna di moversi contro la potenza Ottomana. 1646. *Bibl. Zrinyiana* 19. l.

Zrinyi-nemzetséget választja ki Isten, hogy mutassa meg a nemzetnek a szabadulás útját. A nemzetség őse a szigetvári vértanú, akinek önfeláldozásáról szól az eposz, utolsó sarja a költő, aki hivatottnak érzi magát a nemzet fölzsabadítására. A szigeti hős alakját a nemzetéért könyörgő Dávid király ihleti. A feszület előtt térdelő Zrinyi imája a Dávid-zsoltárok parafrázisa. Szulimán közelgő hadserege láttán Dávid és Góliát küzdelmére gondol a szigeti hős. (V. 6—26.) Zrinyi is olyan nagy szimbolikus próbát tesz, mint Dávid. Isten nevével indul a harcba és ime leteríti a török góliátot, a világbíró szultánt. A bibliai kép hatalmas ellentétét érezzük a költő szavaiban:

Fegyvert s vitézt éneklek, török hatalmát,
Ki meg merete várni Szulimán haragját,
Ama nagy Szulimánnak hatalmas karját,
Az kinek Európa rettegte szablyáját.

A történeti Dávid király földi koronát nyert, Zrinyi a mártírok égi koronáját.

Marino a *Strage degl' Innocentiben* is szerepelteti Dávid királyt, ahol az a gyermek mártírok dicsőségét zengi: győzhetetlen hősöknek nevezi őket, akiket Isten választott, hogy érte meghaljanak. Kell-e nagyobb dicsőség, mint amit ők vittek véghez: avilági erőket, hatalmas királyt, fegyveres seregeket győzni fegyvertelenül, az Istenfiú pajzsainak és pajzshordozóinak lenni egyszerre. Az égben méltó jutalom várja őket: diadalivek, pálmák, koronák és angyalok társasága. (97—112. vszak.) A mártíroknak Dávid király énekelte dicsőítése megragadta Zrinyit, akinek hőse egy személyben a magyar Dávid és mártír.

A tárgyalt összefüggésekből világosan következik a *Szigeti veszedelem* tendenciája is. A magyar Dávid király utolsó sarja: a költő válságos időpontban él: «a harmad-negyediziglen» korában, amikor Isten vagy megbocsát a nemzetnek, vagy végleg elvesziti mint Izraellel tette. Az Úr most várja a nemzet megtérését, a törököt nem segíti: most kell a nemzetnek megindulni, követni a szigeti hős próbáját.¹ Ez a harc fölemel, Isten kegyelmébe visszahelyez. A magyar Dávid király utolsó sarja hivatottnak érzi magát, hogy mint Isten bajnoka a nemzet megszabadítója legyen. Ezért kapcsolja össze az eposzt záró könyörgésben őse martír érdemét a maga sorsával:

Vitézek Istene, ime a te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását,
Vére hullásával nagy bötüket formált,
Ilyen subscribálással néked adta magát,
Ő vitéz véreért vedd kedvedbe fiát.

¹ V. ö. Thury József idézett úttörő értekezését: 400—410. l. Király György i. m. 551. l.

A *Szigeti veszedelem* szerkezete és részletei is arról tanúskodnak, hogy a magyar eposz keletkezésekor a költő lelkében a *Gerusalemme distrutta* állott állandóan előtérben. Zrinyi a Dávid-Mária-Jézus között lejátszódó hosszas engesztelő párbeszédet, helyébe illesztette a földi cselekményt: a szigeti hős önfeláldozását. Így alakul ki eposzának égben kezdődő, földön lejátszódó és égben végződő hármastagozódása. Mindennek következményeképpen a *G. D.* részlethez csak az égben lejátszódó megnyitó és záró jelenetekre gyakorolt. (I. és XV. ének.)

A magyar hősköteménynek már első versszakáiban, melyekben Zrinyi a magyarok romlottságát festi, észrevehető, hogy mennyire átélte Marino hasonló rajzát a zsidó népről. A *Gerusalemme distruttában* Dávid király elé tárja Isten az örök könyvet, hogy lássa belőle nemzete hálátlanságát. A képek egymásután peregnék le előtte. Az Úr kihozza Izraelt az egyiptomi rabságból, vezeti, táplálja, szomját oltja a pusztaságban. De jóságáért sértéssel felelnek, csúf bálványt, arany borjút állítanak. Isten hűséges hirnökeiket megölik; nem elég: megölik Isten egyszülött fiát, azután tanítványát az igazságos Jakabot, a romlottság napról-napra magasabb fokra emelkedik, aranyra, vérre sóvárog a kezük, Vénuszt, Bacchust imádják (VII. 27—29. vsz.). Zrinyi szétbontja a képeket. Isten letekint a földre, látja, hogy a magyarok bálványt imádnak, csak esznek, isznak, Krisztus vért nem becsülik, az öregembert nem tisztelik, minden bűn közöttük tanyázik: «Fertelmes fajtalanság és rágalmazás, Lopás, emberölés és örök tobzódás.» Az Úr előparancsolja Mihály arkangyalt és elpanaszolja a kiválasztott nép hálátlanságát. Elsorolja jótéteményeit: megtelepítette őket

Maga te tekints meg körösztyény világot,
Nem találsz azok közt, kivel tettem többjöt . . .
Scythiából azt mondám kihoztam őket,
Miként Egyptusból zsidó népeket.

Magyarországban, védte őket, keresztény hitre hozta, szentkirályokkal megajándékozta, de azok háládatlanok. Isten elhatározza, hogy bosszút áll a nemzeten (I. é. 21, 23—24. vsz.). (Marinónál még Izrael süllyedésének rajza előtt mondja ki Isten a zsidó nép pusztulását. VII. 21. vsz.)

Zrinyi eposzában ezután megindul a cselekvény a Zrinyicsalád ősenek mártír halála felé (I—XIV.), Marino eposzában pedig Dávid király, Mária és Jézus kivívják a haragvó Isten bocsánatát, s az visszaüzeni az alvilági lelkeket. A *Szigeti veszedelemben* a Mindenható megeléghető választott hősének harcát és előkészíti menybe vitetését (XV. é.). Isten trónusának leírásában Zrinyi ismét mintáját követi, ahol Isten királyi széke az örökkévalóság, előtte megkötözve évek, századok, ő pedig kormányozza a mindenséget. Lábánál ül egy nő, aki

mindent meg tud tenni és az Úr lábához helyezi fegyvereit, mellette édestestvére az Erény, ott a bőkezű Természet is (VII. 6—9.). Az Úr pedig nagy fényben ül:

Dalla fontana di tesori immensa
E dall' immenso incomprendibile seno.
Oceano di gloria egli dispensa
Torrente di piacer, che non vien meno.

Zrinyi költeményében rövidebben — és szebben — olvassuk ugyanezeket:

Ül vala az Isten abban az székbén,
A honnan világot nézi kegyelmesben,
Méltóság, tisztesség úgy áll körülben,
Trónusra helyeztetve nagy örökségben.
Szerencse s természet alázatossággal
Állnak ő alatta, készek szolgálattal,
Dücsőség előtte foly nagy patakokkal,
Végtelen kegyelme tenger formára áll.
(XV. é. 18—19. vsz.).

Ezek után fölébred a gyanúnk, hogy az égi muzsikáról szóló következő versszakok is Marino muzsikájára rezonálnak: És valóban a *G. D.*-ban Dávid király dicsőítő énekbe fog. De ez a dicsőítő ének Marino minden törekvése ellenére is inkább hosszadalmas akadémikus erőpróba, mint zsoltár. Pedig kezdő sora is a zsoltárhoz igazodik: «Re santo, santo dio, tre volte santo.» Marino szerint az angyalok versenyt énekeltek Dáviddal ezt az éneket (VII. é. 79—84. vsz.). Zrinyi épen csak az elképzelést vette át.

A *Szigeti veszedelemben* Isten összehívja az égi tanácsot, hogy beszédet intézzen az üdvözültekhez. Természetesen ez is marinói motívum (*G. D.* VII. 14—15. vsz. *Sz. V.* XV. 23—24. vsz.). Nemkülönbben azonos mindkét költőnél Isten beszéde (*G. D.* VII. 16—20. 22. vsz.; *Sz. V.* 25—30. vsz.). Hogy a hasonlóságot lássuk, ime a megszólítás! Zrinyinél: «Halljátok halljátok ti forgandó egek, Halljátok hiveim, égbeli seregek...» Marinónál:

Udite, o cieli, e voi fermate, o sfere,
Fermate, o cori, i vostri balli e i canti,
E voi d'eroi celesti udite, o schiere.

Az átvételek sora ezzel nem szakad meg. Gábrriel arkangyal hasonló beszéddel kergeti el Sziget alól a pokol lelkeit, mint amilyennel Mihály arkangyal űzte el őket Marino eposzában. (*G. D.* VII. 87—89. vsz. *Sz. V.* XV. 46—48. vsz.) Rájuk ripakodik: «Mit csináltok itten? ó ti nyomorultak? Ó nagy kínokban is fölfuvalkodottak.» Nem látják, hogy Isten reájuk fegyverkezett, a szigetiek mind Isten országába jutnak, mit várnak reájuk, menjenek a föld gyomrába, kinozzák a bűnösöket: «Fussatok el gyorsan sötét Acheronban — Az a ti helyetek örö-

kös átokban.» Mihály arkangyal beszéde hasonló: Égből lehullott, gonosz csöcseléknek nevezi őket, akik még most is dölyfösködnek: «Pur superbite? e quel superbia insana — A cozzar col destino anco v'insegua?» Szembehelyezkednek azzal, aki mindenhatóan uralkodik: fölkorbácsolták a tengert. Térjenek vissza oda le az abissusba, ahol hozzájuk illő fészük van lángokba zárva örökké. Az alvilági lelkek eltakarodnak, (Zrinyinél próbálnak ellenállni) mire Marinónál kiragyog a nap, (VII. 89.) Zrinyinél föltetszik a hajnal (XV. 53.).

Alig kétséges ez után az összehasonlítás után, hogy a *Szigeti veszedelem* eszméje, vázlata Zrinyiben a *Gerusalemme distrutta* olvasása közben alakult ki, annak erős hatása alatt. Marino vallásos eposzaiból veszi át az I. és XV. ének legtöbb részletét és a XIV. énekben az alvilági lelkek fölsorolását. Tassót, amint Arany kutatásai igazolták, inkább eposzi hagyományokban követi, mint az invocatio, seregszemle, a csatajelenetek gépezete. Demirhám alakja, Delimán és Kumilla idillje, stb. belekerülhetett Zrinyi művébe a Tassót utánozó eposzokból is, hiszen, hogy csak egy példát említsek, a *Szigeti veszedelmet* mind máig sem vetették össze a *Babilonia distruttával*, pedig ez az eposz megvolt a Zrinyi-könyvtárban.

A régibb irodalomtörténeti vizsgálatok és a Marinóval való jelen egybevetés azt a hitet kelthetné, hogy Zrinyi eredetiségét veszélyezteti sok átvétele. Ez azonban optikai csalódás. Zrinyi nemcsak, hogy nem igyekezett kerülni a neki hasznos anyag átvételét, hanem mint XVII. századi költő tudatosan kereste. A korabeli irodalom alapelve volt: utánozzunk, de az anyagot alakítsuk át.¹ Kétségtelen, hogy Zrinyi verses kötete címében az *Adriai tenger Syrenájában* is tudatosan utánozza Marinót. Magának Marinónak a költészete is hemzseg az átvételektől. A XVII. század legtöbb költője erőtlen egyéniség volt, átvenni tudott, de átalakítani nem: Marino és Zrinyi azonban felülmúlták ebben kortársaikat. Marino az átvett anyagot áradó, behízelt zenéjével, bizarr képeivel és minden szaván átderengő érzékiséggel tette magáévá. Zrinyire Marino költészetének épen legkevésbé őszi része: a vallásos hatott. Abból is kivált egy töredékben maradt epizód, melyet Marino azért nem egészített ki eposszá, mert — mint maga írja — a tárgyat szegényesnek, fordulatokra alkalmatlannak tartotta.² Zrinyi azonban pompásan kínálkozó kész formának találta a magyarság köztudatában élő gondolatoknak, családja hivatásának kifejezésére. Ami Marinónak rosszul sikerült játék volt, abból fenséges mélyen igaz kompozíciót alkotott. Egyénisége,

¹ Kastner Jenő: *A XVII. század olasz irodalma*. Egyetemi előadások. 1927.

² Belloni: *Il poema epico e mitologico*. 361. l.

mely ellentéte volt mesterének, a kifejezés módjában is érvényesült: nem zenei, könnyed, színes, bizarr, hanem erőteljes, átforrósult, fegyelmezett és a szavak, strófák csatarendbe állításának nagy mestere. Csak díszítő leleményt, megragadó képeket vesz át, de teljesen átformálja és csak a szükséges ponton alkalmazza. Zrinyi a XVII. század mesterkélt irodalmi világában annyira igazi költő, hogy e tekintetben csak a rokon fejlődésű Miltonhoz hasonlítható. Milton egy évvel később járt lenn Itáliában, mint Zrinyi. Akadémiáról akadémiaira vitték. Ekkor ismerte meg többek között Andreini vallásos drámáját, az *Adamot*, amely az *Elveszett paradicsom* megírására ösztönözte. Ő is épen úgy mint Zrinyi átalakítja mintáját.¹ De az *Elveszett paradicsom* egy kontemplatív lélek minden erejével és hitével épített álmom, a *Szigeti veszedelem* pedig merő valóság: megtörtént múlt és életprogramm együtt. Zrinyi eposza olyan szoros kapcsolatban volt az étellel, mint a *Fokol* költője óta nagyon keveseké. A maga életének programját és a magyarság évszázados életformáját, a végvári életet rögzítette meg. Családja együtt élt a végvári vitézekkel. A Zrinyieknek hatalmas birtokaik mentén állandóan védekezniök kellett a török ellen,² egymást váltották éber őrizés, kalandos portyázások, cselvetések, tusa életre-halálra. Esténként pedig a tábortüzek mellett fülhangzott a kobzosok éneke. Ezekben a guerilla harcokban szidták bőven a szerencsét, okolták a végzetet, hívták az Istent. A végvári élet motívumai irányítják Zrinyi gondolkodását: szerencséről, végzetről, Istenről töprengő hadtudományi traktatusokban és kobzos ritmusra írt eposzában a *Szigeti veszedelemben*. Zrinyi egyszerre jutott az akkori magyar élet legmélyebb lényegébe és a világirodalom szintjére: eposza mégis hatástalan maradt, mert a nemzetből hiányzott az energia a cselekvésre és az eposz megértésének feltételei. Ez a barokk ihletű hősköltemény a históriás énekek műfajában gyökeredzik, de már nem az, fabulákkal gazdagodik, eposzi formát ölt, de nem bizarr, fantasztikus, amit korában az eposzoktól megkivántak.³ A *Szigeti veszedelem* nem találta meg közönségét. A magyar nemesség lelkében nem ment végbe az a művelődési folyamat, amely Zrinyiben összhangba hozta

¹ Az egyezéseket Andreini és Milton között összefoglalja Belloni: *Seicento*. 253-255. l. Milton kapcsolatát B. Menzini *Terrestre Paradiso*jával ugyanő említi *Il poema epico e mitologico* c. művében 342-343. l. Milton olasz körútjáról: Menghini i. m. 6-7. l.

² V. ö. Takáts Sándor: *A Zrinyiek és a Muraköz. Szegény magyarok*. 1927. 85-104. l.

³ V. ö. ehhez Horváth János alapvető tanulmányát: *Barokk izlés irodalmunkban*. Napkelet. 1924. 340. l. A *Szigeti veszedelmet* ő is épügy, mint Thienemann Tivadar (*A magyar irodalom története a XVII. században*. Egyetemi előadások, 1924.), barokk eposznak tekinti.

a népies nemzeti költészet hagyományait a világirodalom formáival. Maga Zrinyi volt az, akire eposza a legnagyobb hatást gyakorolta: életét és gondolkodását irányította. Látjuk ezt akkor is, midőn Mátyás király életéről elmélkedve, megalkotja a magyar államraisont.

III.

Közeledett az 1655-i nádorválasztó országgyűlés. Zrinyi úgy érezte, itt a döntő időpont: kezébe jutnak azok a hatalmi eszközök, melyekkel hozzáfoghat a nemzet-megváltás munkájához. A török birodalom gyengülése is alkalmassá tette volna az időt a nagy feladatra. „Bizony ha volna erős és körmös kéz, most volna a törököt lehetséges megtántorítani, holott szemlátomást látni az monarchiájoknak kisebbsülését, az melyet adjon Isten a mi időnkben érnünk még jobban!» — írja II. Rákóczi Györgynek,¹ nádorságot kereső levelében.

Úgy vélte, ha az ország hadügyeit mint nádor rendbe-szedheti, az erdélyi fejedelemmel szövetségben véghez vihetné a felszabadító háborút. Már ekkor foglalkozott magában az erdélyi fejedelem királlyá választásának gondolatával is. Leveleiben erőteljesen hangsúlyozza Rákóczinak, hogy a nagy-beteg császár halálát jósolják, hogy a császár nagyobbik fia igen fiatal, még sok változáson mehet keresztül, a császár kisebbik beteges gyermeke pedig aligha marad életben.² Utal arra, hogy európai felfordulás várható. Példálózgat a spanyolok és portugálok esetleges egyesülésével: «noha most ellenséges a castiliai nép a lusitanussal: de mind megváltozhatik az király halálával, holott egy klima alatt vannak, egy nyelven szólnak, egy köntöst viselnek virtutes etiam et vitia communia habent.»³ Tervét nem meri nyíltan leírni: «Ha szóval Nsgodnak az én sensusaimat megmondhatnám, bizony szerencsésnek tarthatnám magamat, de levélre nem merem és semmi karakterre nem bízhatom, istentül, üdőtül és jó szerencsétül kell várnom.» Ellenben hűségéről biztosítja: «Erdélyi fejedelem securus legyen abban, hogy Zrini Miklós minden dolgaiban secundálni fogja és igazán szolgálni.»⁴

A fejedelem pártfogása ellenére, vagy talán épen azért, az udvar és pártja elütötte Zrinyit a nádorságtól, ellenben a Habsburg-ház örökletes királyságát javasolta és gyalázkodó röpiratot íratott a függetlenségi törekvések ellen. A röpirat nem kímélte a magyar renaissance nagy alakját: Mátyás

¹ Kiadta Széchi i. m. IV. köt. függelék. 259. l.

² U. o. 258., 262. l.

³ U. o. 258-259. l.

⁴ U. o. 263. l.

királyt sem, mint a nemzeti törekvések szimbolumát. Zrinyin akkora elkeseredés és harag vett erőt, hogy kész lett volna nyílt lázadásra. Gyakran emlegette: «bizony ma tenne koronát Rákóczi fejére, ha lehetne.»¹ — Azután hazament. Lassan resignatióba csendesedett. De válaszul a Mátyást gyalázó röpiratra megírta a magyar nemzeti királyság apotheozisát: a *Mátyás király életéről való elmélkedéseket.*²

Az előadásban módszerül az államraison irodalmának évszázados hagyományát: a történeti kommentárt választja. Macchiavelli is csak alkalmazta a politikában ezt az eredetileg humanista módszert, követői a «tacitisták» pedig általános formává tették. Csakhamar minden politikai elmélkedésre alkalmas történeti művet így magyaráltak. A politikai életben forgolódo diplomáták, követei könyvalakban is igyekeztek gyümölcsöztetni tapasztalataikat. Elárasztották az érdeklődőket aforizmák, kommentárok, megfigyelések (osservazioni), elmélkedések (considerazioni, discorsi), figyelmeztetések (avvertimenti), titkok (arcana), felvilágosítások (dichiarazioni), ítéletek (giudizi), politikai astrolabiumok, követei, tanácsosi, miniszteri típusrajzok szürke tengerével. Elveikben az államraison klasszikusához, G. Boteróhoz igazodtak. Zrinyi negyven darab ilyen művet és nagyszámú hasonló módszerű történeti könyvet szerzett meg, lehetőleg azonnal megjelenésükkor.³ Maga is írt kommentárokat, pl. Tacitushoz katonai szempontból, sőt tervbe vette Julius Caesar emlékiratainak hasonló módszerű és célzatú földolgozását.⁴ Már hadtudományi munkáiban felbukkannak politikai gondolatok, de a *Mátyás király életéről való elmélkedések* egyetlen műve, ahol a királyi lélekről, az uralkodó gyakorlati teendőiről határozott szándékkal zárt egységben beszél.

«Kicsiny írás»-ában Mátyás származásától haláláig kíséri megjegyzésekkel Bonfiniét. Fel-feltör belőle keserősége a vakbuzgó III. Frigyes és rosszindulatú tanácsosai iránt, haragja a politikába avatkozó Lippai primás és a vallási türelmetlenek ellen; aztán hangja lemondó, majd megint dacos lesz, szemrehányást tesz Európa fejedelmeinek, akik magára hagyták a törökkel viaskodó magyarságot. Ebből a sötét háttérből bontakozik ki roppant arányokban lelkétől lelkedzett eszménye: Mátyás király. A magyar renaissance legjellegzetesebb alakjában csak annyi macchiavellista elem marad, amennyit a barokk államraison megkíván. Olvasva a kis értekezést, egyre világosabbá válik, amit végül Zrinyi kimond, hogy Mátyás az Isten bajnoka volt: azaz barokk eposzi hős. Zrinyi általános elvei-

¹ Idézi Széchy, III. köt. 233. l.

² V. ö. Széchy i. m. III. köt. 235. l.

³ V. ö. *Bibliotheca Zrinyiana.* 64-67. és 51-64. l.

⁴ L. *Hadtudományi munkái,* 247., 327. l.

ben az államraison alaptételeit ismerjük fel, csakhogy ő komolyabban veszi a fejedelem erkölcsi lényét — épügy, mint két nagy társa, Jean Bodin és Traiano Boccalini. Zrinyi eszméit könnyű a magyarozott eseményektől különválasztva összefoglalni. A király Isten képmását hordja a földön, tudnia kell jól parancsolnia, legyen örök vigyázásban, mint a nép legfőbb őrszeme, legyen kitűnő hadvezér, de csak azért, hogy békét, bőséget, biztonságot szerezzen alattvalóinak. Nyíltan kimondja Zrinyi, hogy vallás ürügye alatt támadni keresztényre vagy pogányra Isten ellen való dolog, hasonlóképen erőszakkal téríteni eretneket, pogányt a katolikus hitre rút és nem keresztényhez illő. A királyi vallásosságot másként képzei el, mint III. Frigyes vakbuzgósága: a király vallásossága a nemzet boldogításában áll. Tegyen úgy az uralkodó, mint Mátyás király, fordítsa az adókat a köz javára, a tisztségeket adja érdemes férflaknak, kevés, de jó törvényt alkosson, erősítse meg a városokat, terjessze a műveltséget, kormányozzon igazságosan. A fejedelem szava szent, vagy legalább is annak kellene lennie. Megrója Mátyásban, hogy háládatlan lett Szilágyi Mihályhoz. Azonban a szükségesség hatalmát ő is elismeri. Már a *Vitéz hadnagyban* kimondja: «Égen két nap, egy országban két király, egy hegyben két oroszlan, egy hadban két kapitány nem lehet.»¹ Felhíborodásának egyáltalán nem ad kifejezést, midőn példának felhozza, hogy III. Henrik francia királynak, akit a pápa egy biboros meggyilkolása miatt kiátkozott, sógora ezt a tanácsot adta: «Üram, egy jó győzelem mindent helyére hoz és téged is absolvál a pápa.» Sőt egészen államraison-íróhoz illő következtetést von le belőle: «Ihon győzelemnek a haszna.»² Ezek után nem lepődhetünk meg, ha a fátum kegyeltjének nevezi Mátyás királyt, mert megkímélte a sors Attila és Romulus gyalázatos vétkétől akkor, amidőn Hunyadi László mástól ért tragikus véget.³ Tehát mintegy jelzi, hogy Mátyás kénytelen lett volna megöletni bátyját, ha az életben marad. Ilyenszerű gyilkosságokban az államraison-írók általában fölmentést adnak a királyoknak.⁴ Zrinyi a kénytelenséggel menti Mátyás fölösleges háborúit is. Az igazságos király ellen lázadó néppel és az erkölcstelelenül mesterkedő titkos ellenségekkel szemben helyesli az erőszakot: így pl. Mátyás választásában, az ellene irányuló lázadások kíméletlen elfojtásában. Nem tudja visszafojtani csodálatát, látva Mátyás lélekjelenlétét a veszedelmekben. Erényének tekinti, hogy csirájában tudta felismerni a veszedelmet

¹ *Hadtud. munkái.* 301. l.

² U. o. 253. l.

³ U. o. 145. l.

⁴ V. ö. Meinecke: i. m. 103. l.

és legyőzésében a körülményekhez képest változtatta módzereit. A Szerencse, 'matériá'-ján annyit viaskodó Zrinyi bámulattal adózik Mátyás szerencséjének: «Az ő szerencséje mindennütt nagy volt, mert a szorgalmatossága végzetlen, mert fáradsága untalan, mert bátorsága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan. Nem csuda azért, a szerencse hogy porázán járt és azt cselekedte véle az mit akart.»

Egészben véve Mátyás életét tele tüzdeli misztikus isteni beavatkozásokkal és Isten választott bajnokának tekinti: «Nem ok nélkül mondhatjuk, hogy Isten magához vette lelkét, holott az ő bajnokja volt a földön, soha nem is vont volna kardot keresztény ellen, ha az okvetlen szükség nem kényszerítette volna.» Elmékedését Karnaruticstól vett két idézettel zárja. A második így hangzik: «De aki így kimul, neve fennmarad, míg a folyók kiapadnak s a dal elenyészik.»¹

A *Mátyás életéről való elmékedések* központi helyet foglal el Zrinyi prózai művei között — bár aránylag kevés időt fordított rá és terjedelmét is elég rövidre szabta — mert nemcsak prózai műveinek lesűrűsödött eredményeit: szerencse-elméletét, hadtudományi elveit olvasztja bele államraionjába, hanem a *Szigeti veszedelem* eposzi eszményéből alakítja ki hősenek Mátyás királynak egyéniségét is. Ugyancsak itt találjuk meg Mátyás király fegyelmezett nemzeti hadseregében az évek multán megírt *Török áfium* alapgondolatát. És noha Zrinyi keresztül ment Bodinnek és különösen Boccalininek politikai iskoláján, magyar szellem és eredetiség tekintetében mégis ez a prózai műve áll első helyen.

Zrinyi megszerezte könyvtárába Bodinnek egy kisebb művét a *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*. Boccalinitől pedig a *Parnasszusi naplókat* és a *Politikai próbakövet*.² Bodinhez a lelkiismeret szabadságáról vallott álláspontja hozza közel. A gondolati rokonság belső oka a magyarországi állapotoknak és a vallási harcoktól tépett Franciaország viszonyainak azonosságában rejlett. Zrinyi az adott szó megtartásának kérdésében nem ingadozik, mint Bodin. Jellemző, hogy ő, aki az államraionból elkövetett gyilkosságok megítélésében, a háboru-viselésben, az erőszak kérdésében döntő tényezőnek a kényszert teszi meg, az adott királyi szót szentnek tekintti. Macchiavellismusa ezen a ponton megtörik. Miért? Más színben tűnik fel ez a következtetlenség, ha meggondoljuk, hogy Zrinyi a számtalanszor kijátszott magyar rendek sorába tartozott, azonfelül harcos volt a végeken, ahol egyetlen norma volt annyira-amennyire érvényben, az adott szó. A török-

¹ L. *Hadtudományi munkái*. 184. l. jegyzet. Az idézetet Rónai Horváth Jenő fordításában adom.

² *Bibliotheca Zrinyiana*. 55., 67. l.

magyar harcok a macchiavellismusnak igazi iskolái voltak. Azokban a guerilla-harcokban az életösztön állati ravaszsággal védte az embert. De az egyéni becsületszó megszegőjét egyaránt hitványnak tartotta minden férfias gondolkodású török és magyar. Zrinyi megkívánta a hadvezértől, hogy «e világi scénára», bármilyen nyomorúság is az, változatos műsorral lépjen: harcoljon minden erejéből ne csak karddal, ésszel, hanem ravaszsággal, «bolondsággal» is,¹ mert tisztában volt vele, hogy «Isten rendeléséből» az győz, aki erősebb² — de az adott szó szent volt előtte is. A török és orosz zsarnokság gyűlöletében Boccalininek társa. Jó példával előljáró eszményi uralkodója és a nép között az a harmónia teszi meleggé, szinte családiássá a viszonyt, amelyért Boccacini annyira rajongott. A nagy olasz íróval együtt az állami élet botrányköveinek tartotta a rosszul felhasznált adókat és a fölösleges törvénygyártást. Boccacini reformtervei, pesszimizmusa megerősítették Zrinyi hitét eszményeiben és abbéli véleményét, hogy nem neki való, süllyedt korban született. Boccacini azáltal, hogy állandóan felszínen tartja az öröklődő és választott királyság, a kényeszerből teendő immoralis intézkedések kérdéseit és tökéletesen összefoglalja a török birodalom államraisonját, gondolatindító hatással volt Zrinyire.³ Politikai véleményei megerősítésére Zrinyi e művében és a *Vitéz hadnagyban* idézi többször Tacitust, Justus Lipsiust, aztán kisebb történetírókat, mint Barth. Grammondust, Josephus Ricciust, Pietro Matteit.

Mindezekből kitűnik, hogy Zrinyi ismerte az államraison kérdéseit, azonban az elvek kiválasztását a nemzet súlyos bajai sugalták, mint ahogy az alkalmat is megbántott nemzeti önérzete adta elvei összefoglalására. Eszményképe, Mátyás király pedig a magyar renaissance legnagyobb eredményéhez: a népjólétét előmozdító abszolút hatalmú nemzeti királysághoz vezet. A Mátyás-hagyomány olyan gyökeret vert, hogy Zrinyi korában is politikai szimbólumnak tekintették. Az a bizonyos röpirat is azért ócsárolta az ő alakját, hogy a hozzáfűződő nemzeti gondolatra mérjen döntő csapást. Zrinyi felismerte szándékát: az oltárfelforgatókhoz hasonlítja a röpirat szerzőjét.

A Mátyás-hagyomány azonban élt tovább és több mint egy évszázad múlva úgy érezte II. József, hogy a magyarok szívét még mindig Mátyás tartja rabul. S ő, aki abszolút uralkodó volt és a maga módján boldogítani akarta a népet, szent hittal kijelentette: Eximam Mathiam ex ore Hungarorum.

¹ *Hadtud. munkái.* 310. l.

² U. o. 220. l.

³ Részletes összehasonlításnak e helyütt nincs értelme. Majd minden Boccacini-röportban akadunk Zrinyi eszméihez hasonló gondolatokra. Mégis, úgy látszik, leginkább hatott a monarchiák reformálásának tervezete. (*Ragguagli di Parnasso*, II. 17—35.)

Nem ide tartozik annak kifejtése, hogy a Mátyás-hagyomány milyen erőforrása volt a nemzetnek, elég annyi, hogy e hagyományhoz fűzte hozzá Zrinyi a barokk uralkodó magyar eszményképét.

Hogy művének volt-e célzata, és mi volt ez a célzat? Kétségtelen, hogy művét a független nemzeti királyság visszaállítása érdekében írta. Azonban arra nézve, kinek személyében gondolta megvalósíthatónak, csak feltevésre vagyunk utalva. A körülmények Széchy Károly felfogását látszanak igazolni, aki szerint Zrinyi elsősorban Rákóczira gondolt.¹ Rákóczi tragikus végű lengyel hadjárata és halála elvette reményeit. Már csak önmagában bízhatott. De várt, mert tudott várni, mint a kis evetke, amelyről a *Vitéz hadnagy* megkapó példája szól: «Láttam egy képet egy olasz urnál, ahol nagy fergetegben és esőben egy kis evetke a farkával befedte magát és jó reménységben volt, oly inscriptióval: durabo!»² Hiába várt, türt, vitatkozott, kiáltott Zrinyi, hiába «ultro provocálta a fátumot:» semmi visszhang, semmi eredmény nem követte. Irigység és közöny volt a válasz: a súlyedt század nem hallgatott reá. Őt megölte a vadállat, családja kipusztult. De a függetlenségi mozgalom megindult. Egymásután robbannak ki a Wesselényi összeesküvés, Thököly fölkelése s végül II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, mely érvényre juttatja a Zrinyi óta kísértő francia orientatiót.³ És Forgách Simon kuruc tábornok a fejedelemnek ajánlva kiadja Zrinyi prózai műveit!

KARDOS TIBOR

¹ Széchy: i. m. III. kötet, 235. l.

² *Hadtud. munkái.* 255—256. lk.

³ Hóman-Szekfü: i. m. 335. l.